

Kassai Ilona: Fonetika

Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2005. 248 lap

KASSAI ILONÁnak az először 1998-ban megjelent „Fonetika” című könyvét most megújult változatban vehetjük kézbe. Az első kiadásnak meghatározó előzménye volt a szerző sokéves előadás-sorozata a Pécsi Tudományegyetemen. Az új változatot – bár nem volt szükség mélyebb átdolgozásra, hiszen a könyv az oktatásban már bizonyított, koncepciója jól bevált – még további hét év tapasztalatai érlelték.

Az első fejezet bevezető jellegű, meghatározza a fonetika tudományrendszertani helyét, társtudományait, felosztását. A fonetika részterületekre bontása megközelítéstől függő: a beszédjelenségek funkciója felől tekintve megkaphatjuk a fonetika és a fonológia definíció szerinti különbségét, a célokat figyelembe véve alap- és alkalmazott kutatási területeket különíthetünk el, a verbális kommunikációs körfolyamat összetevőit fonetikai aspektusból vizsgálva az artikulációs, az akusztikai, a percepciós és neurofonetikán keresztül a komplex beszédtudományhoz jutunk. A fejezet további részében képet kapunk arról, hogy az írás mint külső memóriarendszer kialakulása és fejlődése hogyan vezetett el a beszéd-folyam hangokra való bontásának képességéig, majd rövid összefoglalásban a fonetika tudománytörténetének legfontosabb állomásait érintve eljutunk a napjainkban legintenzívebben kutatott kérdésekhez.

A második fejezetben választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy miért vált szükségessé a beszélt nyelvek transzkripciója, hogy ennek irányzatai, típusai közül melyek váltak be, és melyek nem, megismerhetjük a fonetikai átírás alapelveit és magukat a legelterjedtebb átírási rendszereket is. A szerző végül rávilágít arra, hogy miért nem lehetséges egyetlen, minden igényt kielégítő, egyetemes fonetikai átírási koncepció.

A harmadik fejezet témája a verbális kommunikációs körfolyamat egyik összetevője, az artikuláció. Itt megismerhetjük a beszédképzés szakaszait és helyszíneit, az alapvető hangszerkezetek artikulációs szempontú rendszerezését, az artikulációs bázis fogalmát. Ízelítőt kapunk a tipikustól eltérő közlési módokból, végezetül a szerző röviden ismerteti az egyes beszédhangoknak, illetve a folyamatos beszédnek a létrehozását modelláló elképzelések elméleti alapjait.

A negyedik fejezet témája a klasszikus értelemben vett hangtan: akusztikai oldalról közelíti meg, vizsgálja és rendszerezi a hangjelenségeket. A beszédhangok fizikai jeltestének megértéséhez azonban hosszú út vezet. A szerző kézen fogja az olvasót, illetve diákot, és a legegyszerűbbtől az egyre bonyolultabbá váló fizikai alapfogalmak és jelenségek lépésről lépésre való magyarázatával, ábrákkal és példákkal való szemléltetésével jelentősen megkönnyíti a beszédképzés akusztikai értelmezésének felfogását. Majd a jó alapozást követően megtudhatjuk, hogyan is írható le egy-egy beszédhang a fizikai akusztika nyelvén, milyen akusztikai jellegű különbségeket tehetünk a magán- és a mássalhangzók között, valamint hogy az egyes akusztikai tulajdonságok mely artikulációs mozzanatokkal állnak szoros összefüggésben. Végül megismerhetjük az emberi beszéd legfontosabb akusztikai jellemzőit, majd az akusztikus bázis definícióját.

Az ötödik fejezetben a beszédkörfolyamat percepciósi szempontú tárgyalása következik. Az emberi beszédhangok, hangszekvenciák műszeresen is mérhető, objektív, egymástól független tulajdonságai az észlelésben sajátos összefüggérendszerbe ágyazódva szubjektív észleletté válnak. Az artikulációs téma feldolgozásában már jól bevált módon elsőként itt is a beszédészlelés helyszíneivel és mechanizmusaival ismerkedhetünk meg. Eközben a szerző érinti az észlelés elemi egységének, a szegmentálásnak, valamint az invariancia jelenségének még napjainkban is megoldatlan kérdéseit. A továbbiakban az észlelés-megértés hierarchikusan építkező, interaktív folyamatmodelljét követhetjük végig, majd áttekinthetjük a beszédfeldolgozást segítő tényezőket. Végül a percepciósi bázis fogalmának definiálása és a téma patolingvisztikai vonatkozásainak érintése után az észlelés-megértés elméleti koncepcióinak rövid ismertetése zárja a fejezetet.

Ismét klasszikusan hangtani téma: a magyar beszédhangok állományának tárgyalása következik a hatodik fejezetben. Az osztályozási szempontok és kategóriák, illetve a hangcsoportok megadása mellett a szerző rávilágít a besorolás esetenkénti problematikus voltára is. Bemutatja a beszédhangok fő- és alosztályait, ezzel az olvasók, diákok számára nemcsak nagyot bővül, de logikussá és érthetővé is válik a korábbi tanulmányaikban részben már szereplő ismeretanyag. Az osztályozás a fonetikai hagyománynak megfelelően itt is artikulációs alapú, de nem marad el az egyes szervállásoknak és mozzanatoknak megfelelő akusztikai és percepciósi jellemzés sem. Majd az alternatív osztályozási lehetőségekbe való bevezetés, valamint a magyar beszédhangok erősségi és hangzósági rendjének bemutatása következik, végül a teljes magyar beszédhangállomány artikulációs jegyeinek felsorolása teszi teljessé a fejezetet.

A hetedik és a nyolcadik fejezet témája a fonotaxis: előbbi a tömorfémákat felépítő elemek kezdő- és végpont közötti elrendeződésének szabályszerűségeit, utóbbi a beszédben véletlenszerűen egymás mellé kerülő morféimák határán működő folyamatokat ismerteti. A téma feldolgozását és megértését nagyban megkönnyíti, hogy a szerző olyan rávezető jellegű magyarázattal juttatja el olvasóját egy-egy tétel, szabály kimondásáig, amelynek a végére érve az már amúgy is magától értetődővé vált. Ez a logikusan felépített gondolatmenet mentén haladó, beláttató stratégia egyébként általánosan jellemző erénye a könyvnek. A hetedik fejezetben alapos magyarázatát kapjuk a magánhangzó-harmóniát megvalósító hangrendi és illeszkedési törvénynek, valamint a szabályszerű magánhangzó-kiesés jelenségének. Ezután a fonémák szóalakon belüli eloszlásának és kapcsolódási készségének ismertetése, majd a hangkapcsolódások szabályszerűségeinek, illetve a magyar szóalak általános fonotaktikai jellemzőinek összefoglalása következik. A következőkben a hangsorépítési szabályok pszichológiai realitásáról, valamint fiziológiai háttéréről szóló részeket olvasva könnyen beláthatóvá válik, hogy a beszédpercepciósi és -produkciósi mechanizmusok komplex módon, alapjaiban határozzák meg a hangsorépítés optimális rendezettségét. Végül a morféimahatárokon működő alkalmazkodási folyamatok működési

elvét és típusait mutatja be a szerző, illetve azt, hogy az egyes típusok létrejöttében milyen artikulációs-koartikulációs tényezők játszanak közre.

A szótagnak mint önálló hangtani egységnek a létjogosultsága mellett érvel KASSAI ILONA a kilencedik fejezetben. A szótag jelentősége melletti érvnek tekinthető már maga az a tény is, hogy a szerző egy egész fejezetet szentel a tárgyalásának, továbbá az is, hogy 1999-ben egy olyan kötetet szerkesztett „Szótagfogalom – szótagrealizációk” címmel (MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp.), amelynek deklarált célja az, hogy a szótagjelenség minél komplexebb megközelítése hozzásegítsen a lehető legteljesebb definíció megalkotásához. A meghatározás-kísérletek áttekintését követően számos, a szótag pszichológiailag reális nyelvi egység voltát bizonyító tényt sorol fel. A továbbiakban megismerhetjük a szótaghatárok megállapításának nehézségeit, nyelvspecifikus voltát, valamint a természetes szótagolás és a magyar elválasztási szabályrendszer ellentmondásait. Végül a szerző összefoglalja a magyar szótag lehetséges típusait.

Az utolsó előtti, tizedik fejezetben a beszéd zenei összetevőinek alapos áttekintését kapja az olvasó. Kiindulásként a szerző a jelenségkör definíciós és terminológiai nehézségeivel szembesít bennünket, majd a szupraszegmentumok rendszerező összefoglalásában ismét él a kötet összes többi témakörében is alkalmazott stratégiával: a verbális kommunikációs körfolyamatot alapul véve építi fel mondanivalóját, ugyanazt a jelenséget, tulajdonságot vagy definíciót mind az artikuláció, mind az akusztikum, mind a percepció nyelvén leírva biztosítja az aspektusok közötti átjárást, ezzel segítí az olvasó komplex szemléletének kialakulását.

Az utolsó fejezetben a szerző a fonetika–fonológia viszonyt megvilágítva teszi érthetővé a fonológiának mint tudományágnak a mibenlétét, majd a fonológia kialakulásának és fejlődésvonalának, elméleti irányzatainak áttekintő összefoglalását adja.

Minden témakör feldolgozását kérdések és feladatok segítik, a fejezeteket tudományos kitekintést szolgáló ajánlott irodalom, végül a felhasznált irodalom jegyzéke zárja. A magyarázatokat esztétikus ábrák segítik érthetőbbé tenni. A kötet végén található a kérdések és feladatok megoldásait, az összesített irodalomjegyzéket, a felhasznált ábrák forrásainak összefoglalását, valamint a név- és tárgymutatót.

A felsőoktatásban oktató tanárok és tanuló diákok több szempontból is „jól jártak” ennek a kötetnek a (már első) megjelenésével (is): a „Fonetika” fogyasztható terjedelmű és tárgyalásmódú könyv. Mennyiségét tekintve sem nem több, sem nem kevesebb, mint egy céltudatosan felépített tankönyv, tekintve segíti olvasóját – legyen az oktató vagy diák – tizenegy témakörének feldolgozásában. Tartalmát tekintve megfelel a „korszerű tankönyv” kritériumnak: a fejtegetések rávezető jellegűek, mozgósítják az olvasó problémafelismerő és -megoldó gondolkodását. A szerző célja nem pusztán a tudományban felhalmozódott ismeretek közlése, arra is figyel, hogy olvasója, illetve diákja hogyan boldogul: mondanója érthetőségére, könyve taníthatóságára is törekszik. Végül nem elhanyagolható tényező a könyv motiváló, „felhasználóbarát” volta: minden fejezetben található olyan támpontként szolgáló érdekes tényeket, elgondolkodásra készítő kérdéseket, problémafelvetéseket, amelyekből kiindulva még a fonetika tudománya irányában eleinte kevés érdeklődést mutató diákok számára is élvezetessé tudja tenni a munkát.

KASSAI ILONA „Fonetika” című kötete jól tematizált, didaktikailag is átgondolt mű. Főként azoknak az olvasóknak, diákoknak ajánlható, akik az alapoktól kezdik a fonetikai jelenségekkel való ismerkedést, és azoknak az oktatóknak, akik az alapvető fonetikai ismereteket logikusan felépített, érthető és a további tanulmányaikban is használható tudásanyag formájában kívánják átadni hallgatóik számára.